

МОВНА ОСОБИСТІТЬ: СТАН ТА МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Стаття присвячена станові та методам дослідження мовної особистості в сучасній лінгвістиці. Наводяться основні підходи до класифікації мовних особистостей, аналізуються основні моделі мовної особистості зі сферою їх використання. Також, приділяється увага методам вивчення мовної особистості під час виконання лінгвістичних досліджень.

Ключові слова: мовна особистість, модель мовної особистості, прагматична мета, методи дослідження.

The article under review deals with the state and methods of the linguistic identity in Modern Linguistics. The main approaches towards the linguistic identities classification are given, as well as the main linguistic identity's patterns are analyzed. Also, the methods of the linguistic identity study for the scientific researches in the field of Linguistics are highlighted.

Key words: linguistic identity, linguistic identity pattern, pragmatic aim, methods of investigation.

Статья посвящена степени и методам исследования языковой личности в современной лингвистике. Приводятся основные подходы к классификации языковых личностей, анализируются основные модели языковой личности со сферой их применения. Кроме того, уделяется внимание методам изучения языковой личности во время выполнения лингвистических исследований.

Ключевые слова: языковая личность, модель языковой личности, прагматическая цель, методы исследования.

Антропологічна спрямованість сучасних лінгвістичних студій на дослідження призводить до того, що за словами Е. С. Кубрякової, "человек становится точкой отсчета в анализе тех или иных явлений, что он вовлечен в этот анализ, определяя его перспективу и конечные цели" [1, с. 212]. В сучасній лінгвістиці мовна особистість, або ж комунікативна особистість, розглядається як об'єкт міждисциплінарних досліджень та складова формування національної мови, яка перетворює суб'єктивне в об'єктивне. Як зазначає Л. І. Гришаєва, "Языковая личность – вот та сквозная идея, которая, как показывает опыт ее анализа и описания, пронизывает и все аспекты изучения языка и одновременно разрушает границы между дисциплинами, изучающими язык, поскольку нельзя изучать человека вне его языка" [2]. З огляду на протиставлення індивідуального та загального, лінгвісти пропонують вважати таку опозицію за діалектичну єдність [3].

Дослідники встановили, що ідея мовної особистості в той чи інший спосіб пропонувалась ще в працях В. Гумбольдта, К. Флоссера, М. М. Бахтіна. Так, наприклад, одна з антиномій В. Гумбольдта протиставляє індивідуально колективному в мові [4, с. 68–69]. Ідеї цього видатного лінгвіста були розвинуті К. Флосером та його школою

естетичного ідеалізму [5, с. 91], її представники вивчали індивідуальну мову та стиль письменників, що можна розглядати як засади дослідження ідіолекту. Звичайно, не можна забувати й про добуток А. А. Потебні [6]. Лише Ф. де Сосюр чітко розгалузив мову, мовлення та мовленнєву діяльність. За ним, мова та мовлення протиставляються одне одному як загальне та індивідуальне, оскільки мовлення є індивідуальним, а мова – соціальною, до того ж, мова не залежить від фізичних зовнішніх ознак, а мовленню вони притаманні, наприклад, акустичні якості [5, с. 132]. Розвиваючи ідеї Ф. де Сосюра, такі дослідники як Е. Сепір, А. Сеше, Гардинер та В. В. Віноградов значно розширили уявлення про опозицію мови та мовлення, а В. В. Віноградов саме й увів у вжиток поняття "мовна особистість" [7, с. 16.]. В ХХ столітті переважна більшість таких досліджень була присвячена вивченню ідіолектів письменників, поетів, діяч в культури та науки, носіїв національної мови. З іншого боку, саме завдяки цьому такі дослідження набули антропоцентричного спрямування. Починаючи з останньої чверті ХХ століття вивчення мовної особистості поступово залучають не лише ідіолекти, але й аспекти соціального життя, різні типи дискурсу. Наприклад, Е. В. Іванцова [8, с. 21] зазначає, що розробка проблеми мови та особистості має бути пов'язаною з вивченням як індивідуальних, так і колективних мовних особистостей; дослідженням різних типів мовних особистостей; має спиратися на значну базу першоджерел (текстів, що отримані від реальних інформантів); системним підходом до аналізу отриманих даних, послідовним вивченням рівнів мови особистості. Тому, наприклад, при дослідженні ідіолекту виокремлюють саме такі компоненти як: 1) фонетичні, граматичні, словотворчі та лексичні діалектизми; 2) етнографізми (за наявності); 3) синтагматичні ресурси та ідіоматичні особливості мовлення; 4) емотивні ресурси; 5) мотиваційну основу лексику мовної особистості.

Що ж до питання дослідження мовної особистості, вважаємо за необхідне зауважити, що в сучасній лінгвістиці існують дві концепції, а саме, мовної особистості та комунікативної особистості [9]. Вони слугували підґрунтям для виокремлення трьох основних підходів до визначення балансу цих понять, і, власне, для вибору моделі мовної особистості: 1) Поняття "мовна особистість" ширше за поняття "комунікативна особистість". Представниками цього підходу є В. В. Соколова, С. Г. Воркачев, С. С. Галстян. За ними, мовна особистість представлена у чотирьох вимірах: мовній, мовленнєвій, комунікативній та категорії мислення [10]; 2) Поняття "мовна особистість" та "комунікативна особистість" ототожнюються. В. І. Карасик [11] зазначає, що в умовах спілкування мовна особистість

може розглядатися як комунікативна особистість; 3) Поняття "комунікативна особистість" ширше за поняття "мовна особистість". Наприклад, В. П. Конечкая [12] вважає, що поняття "комунікативна особистість" передбачає залучення характеристик що пов'язуються як з вербальним, так і невербальним кодами комунікації.

Як вже зазначалося, дослідник обирає ту чи іншу модель мовної особистості залежно від концепції. В моделі Ю. Н. Караулова [13] мовна особистість представлена у вигляді структури з такими рівнями: 1) вербально-семантичний рівень (відображає ступінь володіння мовою і включає в себе фонетичні, граматичні, лексичні та синтактичні засоби (пріоритет надається лексичним засобам); 2) лінгво-когнітивний рівень (відображає картину світу мовної особистості, охоплює поняття, ідеї, концепти, систему цінностей); 3) прагматичний рівень (включає в себе мету, мотиви, інтереси та настанови). Той факт, що третій рівень потребує наявності певних комунікативних навичок, дає підстави припустити, що на цьому етапі мовна особистість стає комунікативною.

В свою чергу, модель Г. І. Богіна [14] представлена у вигляді кубу і нараховує 60 параметрів, які є результатом множення трьох параметрів (вісь А – мовні аспекти (граматика, фонетика, лексика), вісь Б – основні види мовленнєвої діяльності (читання, говоріння, аудіювання, письмо), вісь С – рівні якості). Залежно від цього, дослідник виокремлює п'ять рівнів мовної особистості що відбивають етапи її розвитку: 1) рівень правильності (оволодіння достатнім лексичним запасом та правилами конструювання висловлення в даній мові); 2) рівень сформованості внутрішнього мовлення; 3) рівень насиченості засобів вираження мови (лексичні, граматичні, фонетичні); 4) рівень адекватності вибору мовних засобів (вміння оцінювати комунікативні невдачі); 5) рівень адекватного синтезу.

Поряд з моделями мовної особистості, виокремлюють також моделі комунікативної особистості. В дослідженнях саме комунікативної особистості найчастіше використовують модель В. П. Конечкої. Вона складається з трьох параметрів: 1) мотиваційного (стимулює до комунікативної діяльності), 2) когнітивного (здатність адекватно сприймати інформацію, впливати на інших учасників комунікативного акту, оцінка та самооцінка когнітивного діапазону та соціально обумовлених норм спілкування); функціональний (практичне володіння власними вербальними та невербальними засобами актуалізації інформації, вміння варіювати засоби комунікації залежно від зміни обставин ситуації спілкування, побудова дискурсу у

відповідності до норм та правил соціуму) [12]. Важливим є те, що попри перетинання деяких аспектів мовної та комунікативної особистостей, мова не йде про повне ототожнення. В. І. Карасик стверджує про наявність ціннісного, пізнавального та поведінкового аспектів в межах комунікативної особистості. При цьому, ціннісний рівень містить етичні та загальноприйняті норми поведінки. Пізнавальний, або ж, когнітивний рівень містить картину світу комунікативної особистості. Щодо поведінкового рівня, він нараховує специфічний набір позамовних засобів спілкування. Використання такої моделі надає дослідникам можливості вивчати комунікативну особистість у двох площинах, у соціокультурному (дослідження чоловіків та жінок, дітей та підлітків, осіб з різним рівнем освіти) та прагматичному (дослідження дискурсивних тактик та стратегій у природному спілкуванні в соціумі).

В сучасній лінгвістиці існує навіть типологія мовної та комунікативної особистості. Зазвичай виокремлюють такі: 1) доміанти, що притаманні типології мовної особистості. Наприклад, В. І. Карасик на основі критерію індивідуальності чи колективності використання мовних засобів виокремлює "егоцентричну мовну особистість" та "соціоцентричну мовну особистість". Егоцентрична насичує мовлення яскравими та дещо незвичними виразами, фразеологізмами. Соціоцентрична особистість використовує клішоване мовлення задля підтвердження власного соціального статусу у випадку його визначеності, а якщо такий статус невизначений – задля розрізнення комуніканти за критерієм свій/чужий [11, с. 142]. В свою чергу, О. Б. Сиротиніна [15, с. 7] класифікує мовні особистості за критерієм наявності певного типу внутрішньо-національної мовленнєвої культури таким чином: 1) елітарна; 2) середньо літературна; 3) літературно-розмовна; 4) фамільярно-розмовна; 5) розмовна; 6) народна з використанням елементів народного чи діалектного мовлення.

Друга група – доміанти, що притаманні для типології комунікативної особистості. Серед цієї групи виокремлюють доміантного комуніканта (намагається заволодіти ініціативою, говорить голосніше за інших), мобільного комуніканта (легко ступає в розмову, змінює теми, не губиться в незнайомій ситуації), ригідного комуніканта (йому важко встановити початковий контакт із співрозмовником, але потім чітко та логічно викладає зміст повідомлення), інтровертний (не намагається заволодіти ініціативою, сором'язливий, у незнайомій ситуації спілкування губиться). Тобто, тип комунікативної особистості залежить від комунікативних

обставин, і ми припускаємо, що залежно від прагматичної мети мовець може варіювати тип особистості. До того ж, залежно від стилю спілкування визначають домінуючий, драматичний (з елементами перебільшення), аргументативний (передбачає дискусію), вражаючий (комуніканти запам'ятовують вдало використані слова та фрази), спокійний (врівноважений), уважний, відкритий та інші. Вважаємо, що варіювання стилями також дозволяє комунікативній особистості досягти прагматичної мети.

Третя група – синкретичні домінуючі, що не дозволяють із впевненістю ідентифікувати особистість за критерієм мовна/комунікативна. І. Н. Горелов та К. Ф. Седова [16] на основі критерію конфліктності та ступеню кооперації виокремлюють: 1) конфліктний тип (демонстрація негативного ставлення, прагнення поставити співрозмовника у незручне становище, нав'язати йому власну точку зору); 2) центрований тип (ігнорування співрозмовника, самовираження); 3) кооперативний тип (особистість погоджується з думкою співрозмовника, хоча може й поділяти його поглядів). Типологія також ґрунтується на мовленнєвій стратегії. Так, існують такі типи мовної особистості: 1) інвективний (лайка); 2) куртуазний (взаємодія співрозмовників відбувається за правилами етикету, хоча афекту особистість може досягти плачем); раціонально – евристичний (логічність, раціоналізм, афективна реакція у вигляді сміху). Слід зауважити, що на нашу думку, можна встановити такі само типи комунікативної особистості.

Узагальнюючи, можемо припустити, що модель Ю. Н. Караулова можна використовувати переважним чином для дослідження конкретних мовних особистостей, коли як модель Г. И. Богина виявляється придатною в методиці викладання.

Щодо методів дослідження мовної особистості, аналіз останніх публікацій з даної проблематики свідчить, що найчастіше залучають гіпотетико-дедуктивний метод (за основу беруться певні вихідні припущення, моделі, на підґрунті яких перевіряють факти [17; 13]. існує й протилежний за суттю метод: вивчають певного носія мови, і на основі проведеного дослідження обґрунтовують модель. З огляду на те, що для отримання повного чи точного описання мовної особистості необхідна реконструкція та аналіз мовленнєвого портрета, отримав розповсюдження метод мовленнєвого портретування, який має за мету встановлення специфічних характеристик мовної особистості [18]. Можемо припустити, що мовленнєве портретування використовується переважним чином для дослідження ідіолекту певної мовної особистості. В разі необхідності отримання типологічних рис

мовленнєвої поведінки соціальної групи, використовують метод матричної реконструкції. Він дозволяє дослідити співвідношення реальних величин різного порядку з метою виявлення характеру їх дистрибуції в мовленні різних соціальних груп. Так, наприклад, матриці дозволяють дослідити фонетичні, граматичні, лексичні та інші особливості з урахуванням статі, віку, освіти чи соціального статусу інформантів [19]. Також, при дослідженні використовують методи прямого опитування (наприклад, для визначення обсягу словникового запасу), лінгвістичного інтерв'ю (за необхідності змусити інформанта використати певні мовні одиниці), включеного спостереження, включення в мовне існування інформанта (дозволяє змоделювати ситуацію реального спілкування), залучення технічних засобів для збору, запису та обробки мовного матеріалу.

Вважаємо, що наявна в сучасній лінгвістиці кількість моделей мовної особистості та методів її дослідження дозволяють провести якісне та ґрунтовне вивчення практично будь-якої складності. Розробка подальших методів дослідження обов'язково має містити вивчення засобів невербального впливу мовної особистості на співрозмовників.

Література

1. *Кубрякова Е. С.* Эволюция лингвистических идей во второй половине XX века (опыт парадигмального анализа) / Е. С. Кубрякова // Язык и наука конца 20 века : сб. ст. – М. : Изд-во РГГУ, 1995. – С. 144–238.
2. *Гришаева Л. И.* Картина мира как проблема гуманитарных наук // Картина мира и способы ее репрезентации в языке. – Воронеж: ВГУ, 2003. – С. 3.
3. *Михалевич О. В.* Проблема изучения языковой личности в лингвистике: исторический аспект / О. В. Михалевич // Вестник КРАУНЦ. Гуманитарные науки . 2011. №1. URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/problema-izucheniya-yazykovoy-lichnosti-v-lingvistike-istoricheskiiy-aspekt> (дата обращения: 02.01.2016).
4. *Шулежкова С. Г.* История лингвистических учений: учебное пособие / С. Г. Шулежкова. – 3-е изд., испр. – М.: Флинта: Наука, 2007. – 408 с.
5. *Алпатов В. М.* История лингвистических учений: учеб. пособие / В. М. Алпатов – М.: Языки русской культуры, 1999. – 368 с.
6. *Потебня А. А.* Мысль и язык: собр. тр. / А. А. Потебня. – М.: Лабиринт, 1999. – 268 с.
7. *Виноградов В. В.* Проблема авторства и теория стилей / В. В. Виноградов. – М.: Гослитиздат, 1961. – 616 с.

8. *Иванцова Е. В.* Феномен диалектной языковой личности / Е. В. Иванцова. – Томск: Томский гос. ун-т, 2002. – 321 с.
9. *Арискина О. Л.* Языковая и коммуникативная личность: различные подходы к исследованию: Вестник Челябинского государственного университета / О. Л. Арискина, Е. А. Дрянгина. – 2011. – № 25 (240). – С. 85–87.
10. *Галстян С. С.* Языковая личность – основа телевизионной коммуникации / С. С. Галстян // Режим доступа: <http://vestnik.ipk.ru/index.php?id=1544>.
11. *Карасик В. И.* Языковой круг: личность, концепты, дискурс. / В. И. Карасик. – Волгоград: Перемена, 2002. – 477 с.
12. *Конечкая В. П.* Социологии коммуникации В. П. Конечкая // URL: http://www.i-ru/biblio/archive/koneckaja_sociologija.
13. *Караулов Ю. Н.* Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. – М.: Наука, 1987. – 263 с.
14. *Богин Г. И.* Типология понимания текста : учеб. пособие / Г. И. Богин. – Калинин : КГУ, 1986. – 87 с.
15. *Сиротинина О. Б.* Языковая личность и факторы, влияющие на ее становление / О. Б. Сиротинина // Термин и слово: межвуз. сб., посвящ. 80-летию проф. Б. Н. Головина. Н. Новгород, 1997. – С. 7–12.
16. *Горелов И. Н.* Основы психолингвистики / И. Н. Горелов, К. Ф. Седов. – М.: Лабиринт, 1997. – 220 с.
17. *Канчер М. А.* О трех аспектах описания языковой личности / М. А. Канчер // Культурно-речевая ситуация в современной России. – Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2000. – С. 311–318.
18. *Леорда С. В.* Речевой портрет современного студента : автореф. дис. ... канд. филол. наук :10.02.01 / Леорда Светлана Владимировна. – Саратов, 2006. – 19 с.
19. *Милованова М. В.* Матричная реконструкция как метод эколлингвистического мониторинга языка региона / М. В. Милованова, Е. В. Терентьева // Вестник Волгоградского государственного ун-та. Сер. 2, Языкознание. – 2010. – № 2 (12). – С. 162–167.

References

1. *Kubryakova E. S.* Evolutsiya lingvisticheskikh idei vo vtoroi polovine XX veka (opyt paradigmalnogo analiza) / E. S. Kubryakova // Yazyk I nauka kontsa 20 veka: sb. st. – М.: Izd-vo RGGU, 1995. – S. 144–238.
2. *Grishaeva L. I.* Kartina mira kaka problema gumanitarnykh nauk // Kartina mira I sposoby jeje representatsii v yazyke. – Voronezh: VGU, 2003. – S. 3.
3. *Mikhasevich O. V.* Problema izucheniya yazykovoy lichnosti v lingvistike: istoricheskiy aspekt / O. V. Mikhalevich // Vestnik KRAUNTS. Gumanitarnye nauki. 2001. URL.: <http://cyberleninka.ru/article/n/problema-izucheniya-yazykovoy-lichnosti-v-lingvistike-istoricheskiy-aspekt> (dadata obrashcheniya: 02.01.2016).
4. *Shulezhkova S. G.* Istoriya lingvisticheskikh ucheniy: uchebnoye posobiye / S. G. Shulezhkova. – 3 izd., ispr. – М.: Flinta: Nauka, 2007. – 408 s.

5. *Alpatov V. M.* Istoriya lingvisticheskikh ucheniy: uchebnoye posobiye / V. M. Alpatov. – M.: Yazyki russkoi kultury, 1999. – 368 s.
6. *Potebnya A. A.* Mysl I yazyk: sobr. tr. / A. A. Potebnya. – M.: Labirint, 1999. – 268 s.
7. *Vinogradov V. V.* Problema avtorstva I teoriya stiley / V. V. Vinogradov. – M.: Goslitizdat, 1961. – 616 s.
8. *Ivantsova E. V.* Fenomen dialektnoi yazykovoilichnosti / E. V. Ivantsova. – Tomsk: Tomskiy gos. Un-t, 2002. – 321 s.
9. *Ariskina O. L.* Yazykovaya I kommunikativnaya lichnost: razlichnye podkhody k issledovaniyu: Vestnik Chelyabinskogo gosudarstvennogo universiteta / O. L. Ariskina, E. A. Dryangina. – 2011. – № 25 (240). – S. 85–87.
10. *Galstyan S. S.* Yazykovaya lichnost – osnova televisionnoi kommunikatsii / S. S. Galstyan // Rezhym dostupu: <http://vestnik.ipk.ru/index.php?id=1544>.
11. *Karasik V. I.* Yazykovoii krug: lichnost, kontsepty, diskurs / V. I. Karasik. – Volgograd: Peremena, 2002. – 477 s.
12. *Konetskaya V. P.* Sotsiologii kommunikatsii / V. P. Konetskaya // URL: http://www.i-ru/biblio/archive/koneckaja_sociologija.
13. *Karaulov Yu. N.* Russkii yazyk I yazykovaya lichnost / Yu. N. Karaulov. – M.: Nauka, 1987. – 263 s.
14. *Bogin G. I.* Tipologiya ponimaniya teksta: ucheb. Posobie / G. I. Bogin. – Kalinin: KGU, 1986. – 87 s.
15. *Sirotnina O. B.* Yazykovaya lichnost I factory, vliyaushchie na jeje stanovlenie / O. B. Sirotnina // Termin I slovo: mezhdvuz. sb., posvyashch. 80-letiu prof. B.N. Golovina. – N. Novgorod, 1997. – S. 7–12.
16. *Gorelov I. N.* Osnovy psikholingvistiki / I. N. Gorelov, K. F. Sedov. – M.: Labirint, 1997. – 220 s.
17. *Kancher M. A.* O trekh aspektakh opisaniya yazykovoii lichnosti / M. A. Kancher // Kulturno-rechevaya situatsiya v sovremennoi Rossii. – Yekaterinburg: Izd-vo Ural. un-ta, 2000. – S. 311–318
18. *Leorda S. V.* Rechevoi portret sovremennogo studenta: avtoref. dis. ...kand. filol. nauk: 10.02.01 / Leorda Svetlana Vladimirovna. – Saratov, 2006. – 19 s.
19. *Milovanova M. V.* Matrichnaya rekonstruktsiya kak metod ekolingvisticheskogo monitoring yazyka regiona / M. V. Milovanova, E. V. Terentieva // Vestnik Volgogradskogo gosudarstvennogo un-ta. Ser. 2, Yazykoznanie. – 2010. – № 2 (12). – S. 162–167.